

О СВЕТОМ КРАЉУ СТЕФАНУ ПРВОВЕНЧАНОМ: СА ЈЕДНЕ ГОДИШЊЕ ИЗЛОЖБЕ
УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ „НИКОЛА ТЕСЛА” У НИШУ

Апстракт: Рад има за циљ да скрене пажњу на важну улогу библиотека, не само у наставно-образовним и научноистраживачким процесима, већ и у културно-пропагандним активностима у својим матичним срединама. Ове активности, сагледане кроз изложбе, у данашње време део су пословања и научних и стручних библиотека. Пример такве праксе је сегмент реферално-информационе делатности Универзитетске библиотеке „Никола Тесла” у Нишу: вишедеценијско организовање и приређивање великих годишњих изложби, инспирисаних значајним националним и културним догађајима и јубилејима, као и важним годишњицама и датумима које бележи локална историографија. Овај део делатности Библиотеке приказан је кроз формалну и садржинску анализу дела изложбене поставке „Ко је нама Свети Сава?”, посвећеног стасавању младе српске државе у православну краљевину и чину крунисања њеног првог владара, односно најважнијим моментима из животописа краља и светитеља, Стефана Првовенчаног.

Кључне речи: библиотеке, образовање, култура, изложбе, јубилеји, средњовековна историја, Српска црква, Свети Сава, Стефан Првовенчани, жичко крунисање.

1. Изложбе у оквиру библиотечко-информационе делатности

„Свака изложба књига је стављање оку на увид људски дух, уобличен у писане знаке. Јер, књига је најдубљи и најумнији лик човека који ју је створио. Поред тога што је скуп исписаних листова папира, сашивених у корице, књига је и књижевно или научно дело, и хартија с текстом, који се некеме шаље да што дојави и саопшти...”¹

Одабрани цитат – који је део беседе изречене на отварању изложбе старе и ретке књиге чачанског краја, приређене у Градској библиотеци у Чачку, давне 1988. године – и данас, готово пола века касније, инспирише и мотивише на промишљање на тему важне улоге библиотека, свих профила, у наставно-научним, али и просветно-културним процесима на подручју на којем своју делатност реализују.

Добар пример утицаја библиотека на културно-образовне токове средине

¹ Р. Николић, „Књига – најдубљи и најумнији лик човека“, Глас библиотеке, 1, Чачак 1988, 3.

коју репрезентују представљају изложбе разноврсног писаног наслеђа и различитог културно-уметничког садржаја.

Исказана мисао о хартији са текстом и корицама (некада најзаступљенијем, а и данас најважнијем, садржају на библиотечким изложбама), својеврсна је ода читању и књигама као научним и књижевним делима. Савременом човеку, који, у данашњем окружењу информатичког друштва и унапредовале технологије за дисеминацију знања и презентовање информација, не посеже увек за књигом, нарочито не оном озбиљнијег садржаја, она може изгледати анахроно, превазиђено. Стога „библиотекари морају бити иновативни и књигу представити на креативан и занимљив начин... морају одржати корак с временом, да стално истражују и прихватају иновације.”²

Тако су изложбе библиотечког блага (сачуваних од заборава мисли, порука, чињеница, сазнања, важних за човечанство), у складу са новим трендовима у области информисања, добиле сасвим другачију форму. Организовање и приређивање изложби библиотечке грађе, и пратећих текстова, докумената и предмета, данас подразумева (што зависи и од материјалних, кадровских, стручних и технолошких могућности одређене библиотеке): коришћење најсавременијих софтвера и апликација компјутерске технологије (изложбе добијају и виртуелну форму) – који омогућавају унапређивање дизајна сликовних и других прилога – видео и аудио-презентације, употребу најновијих уређаја, као и достигнућа мобилне комуникације.

Изложбе у библиотекама, и сличним системима, прерасле су у мултимедијалне догађаје, који, захваљујући отвореном приступу изворима сазнања и унапредовалој информационој писмености, повезују институције јавног памћења. Везу ових институција препознајемо као друштвено корисне „моделе сарадње библиотека, архива и музеја у локалним, националним и регионалним оквирима”.³ Добра међуресорна и међусекторска сарадња један је од важних фактора који утичу на брже пласирање релевантних информација, у свим областима људског делања.

Важно је подсетити и на то, да је, без обзира на ниво технолошког развоја, на начин представљања и облик презентованог садржаја, основни циљ сваке изложбе библиотечке, културно-уметничке, музејске, архивске, и друге грађе, остао до данас непромењен: пласирање и промовисање одређених информација образовно-просветног и културно-уметничког карактера ширем кругу реципијената. Крајњи циљ је лакше информисање и унапређивање и убрзавање процеса стицања нових сазнања.

У свако време, и на сваком месту, ма како технолошки и формално уоквирене, изложбе књига и писане речи верно осликавају стање људског духа, одражавају ставове и личност човека, или људи који су их осмислили и реализовали, са циљем да „што дојаве и саопште”.⁴

² К. Ковачевић, „Креативне радионице, промоције и изложбе у школским библиотекама као видови развијања читалачких навика код ученика основних школа“, Библиотекар: часопис за теорију и праксу библиотекаштва, 2, Београд 2019, 89.

³ Г. Траиловић, „Сарадња библиотека, архива и музеја“, Читалиште: часопис за теорију и праксу библиотекаштва, 22, Панчево 2013, 54.

⁴ Р. Николић, н. д., 3.

2. Годишње изложбе Универзитетске библиотеке „Никола Тесла” у Нишу

Универзитетска библиотека „Никола Тесла” у Нишу, уз своју најважнију улогу активног судеоника у наставно-научним процесима матичног универзитета, којом доприноси „развојним процесима у привреди и друштвеним делатностима Ниша и Србије”⁵, испољава и вишедеценијску тежњу да, кроз пригодне културно-просветне садржаје, обогати живот академске и шире заједнице, и омогући онима, који тек освајају просторе науке и знања, валидне изворе информација.

Трајно опредељење да буде отворена за сарадњу са свим истородним установама (и научним и јавним библиотекама) у непосредном окружењу, али и региону, држави, па и изван њених граница, показале од самог оснивања (1967. године), испољавајући тенденцију да са њима изгради „јединствени систем”.⁶ Истовремено, Библиотека показује и аспирације да се повеже и активно делује са што већим бројем различитих установа, организација и удружења, који слове за истакнуте субјекте у домену пропагирања науке, образовања, уметности и културе.

Прве деценије постојања Универзитетске библиотеке обележиће изложбе (организоване у холу Универзитета, за дан ове установе, 15. јун, са озбиљнијом концепцијом и првим сачуваним нацртом из 1976. године) сконцентрисане на то да представе интелектуална достигнућа из најближег окружења.⁷ Временом, изложбе Библиотеке добијају нову, осавремењену, форму и попримају универзални карактер: намењене су књижевно-уметничком и научном свету уопште, али и свим поклоницима књиге и читања, као и корисницима визуелно модернијег садржаја.

„Веће тематске изложбе (у трајању од годину дана, а углавном се отварају поводом Дана Универзитетске библиотеке, 18. маја, који се у континуитету обележава од 1985. године) обично се приређују у за то предвиђеном простору, у холу Библиотеке.”⁸ Све велике годишње изложбе (као и запаженије мање, тематске) данас се чувају у фонду Библиотеке као интерна грађа.

У току деценија које ће доћи, Библиотека ће наставити да активно прати све што се дешава у области науке и едукације, али и повести и културе, локалне и националне, те ће концепција и контекстуални оквир њених годишњих изложби бити на трагу значајних историјских датума и јубилеја (светски ратови; српски устанци и знаменити бојеви; годишњице и јубилеји Универзитета и историјат зграде Бановине, у којој се налази; годишњице знаменитих посленика из области науке, културе и уметности, са нарочитим акцентом на живот и рад Николе Тесле, чије име с поносом носи; јубилеји града Ниша, српске државе и Цркве). Неретко ће ове активности бити реализоване уз добру међуинституцијску сарадњу (јавне

⁵ М. Митрић, „Универзитетска библиотека "Никола Тесла" у Нишу“, Гласник Народне библиотеке Србије, 7, Београд 2005, 224.

⁶ З. Б. Живковић, „Најзначајнији информациони центар на југоистоку Србије“, Високошколске библиотеке: информативно гласило Заједнице библиотека универзитета у Србији, 3, Београд 2004, 10.

⁷ Н. Перуновић, „Библиотека Универзитета у Нишу“, у: Десет година Универзитета у Нишу: 1965-1975, уредник М. Живковић, Ниш 1975, 75-76.

⁸ Ј. Глишић, Задовољство је у давању: из историје Универзитетске библиотеке „Никола Тесла“ у Нишу, Ниш 2017, 18.

библиотеке, разнородни музеји у Србији, Историјски архив у Нишу, у првом реду).⁹

Запослени на стручним пословима у овој установи, постаће свесни одговорне улоге библиотека, као носећих стубова просвете, културе и духовности у својим срединама, подржавајући став да библиотеке „само у високој култури могу да пронађу стратешког савезника у временима популизма, бескрајне забаве и раширене друштвене равнодушности према врхунским културним остварењима”.¹⁰

2.1. Изложба „Ко је нама Свети Сава?”

Година која је остала иза нас остаће упамћена по обележавању великог јубилеја свеколиког српства – осам стотина година од аутокефалности Српске цркве.

Свој допринос прослављању овог значајног јубилеја Библиотека је дала приређивањем велике годишње изложбе посвећене бесмртном делу првог архипастира самосталне српске црквене организације, Светоме Сави, желећи да сугестивним називом поставке – „Ко је нама Свети Сава?” – пробуди интересовање за национално и културно наслеђе, кроз афирмацију универзалних хришћанских вредности.

Причу о златном добу српске историје са Универзитетском библиотеком су испричали иконописци, као и ученици петог и седмог разреда основне школе „Свети Сава” из Ниша, својим литерарним и ликовним радовима, насталим за ову прилику.

У фокусу разматрања овога рада је веома посећени сегмент изложбе, у вези са обележавањем још једног јубилеја, актуелног у овој години – осам векова од крунисања првог српског православног монарха, Стефана Немањића.

2.1.1. Животопис и дело Светог краља Стефана Првовенчаног

Повест о Светом краљу Стефану Првовенчаном, богоизабраном самодршцу српских земаља, заступљена је на наведеној изложбеној поставци у више независних тематских целина, оплемењених пригодним сликовним прилозима и цитатима.

На почетку поставке, Стефан Немањић¹¹ насликан је у породичном окружењу, где ће, према речима хагиографа, јеромонаха Теодосија Хиландарца, добити свестрано врхунско образовање, од одабраних учитеља – научити се благоверију из „божаствених светих књига”.¹² Главну улогу у васпитању деце имала је мајка, „благочестива Ана”¹³, док се веома угледни и образовани отац,

⁹ Више о овоме у: Ј. Глишић, „Универзитетска библиотека "Никола Тесла" – допринос културно-просветном животу Ниша“, Пешчаник: часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, 16, Ниш 2018, 227-239.

¹⁰ Г. Божовић, „Јавне библиотеке: јавни сервис, културни центар и промоција читања“, у: Библиотеке у културном животу Србије, уредник К. Јаблановић, Краљево 2018, 17.

¹¹ Рођен је, као други по реду син, око 1166. године.

¹² Теодосије, Житије Светог Саве, Београд 1990, 7.

¹³ Исто, 5. Прим. аут.: Познато је само да је Ана била образована племкиња, непотврђеног порекла.

велики жупан Стефан Немања, старао да обезбеди најбољу доступну литературу. Имао је, на своме двору, завидну библиотеку.

Опис друштвено-историјских прилика, као посебна целина, уводи нас у причу о устројству независне српске државе, о Немањи, као њеном првом самосталном владару и ујединитељу двеју области, Зете (данашње Црне Горе), под јаким римокатоличким утицајем, и православне Рашке. Престоница ће бити утврђени град Стари Рас, у Рашкој.¹⁴ Хагиографи, а са чијим констатацијама се слажу и историографи, наводе да је Стефан Немања „само обновио, учврстио и уздигао своју пропалу дедовину, тиме што је изнова стекао све те територије.”¹⁵ Немањина владавина биће обележена неуморним ратовањима за ослобођење српских земаља од Византије, као и свих „завојевача територије, јеретичких утицаја и угрозиатеља опстанка народне вере...”¹⁶ Сви слојеви друштва новоформиране православне државе били су угрожени богумилском, као и нарочито узнапредовалом римокатоличком јереси, која је захватила чак и властелу. Као посвећеник добродетељи – ктитор, обновитељ и приложник многих светиња у свету – Стефан Немања ће искоренити коров свих учења која кваре чисту веру, створивши нову државу, „на провереним основама православног наслеђа и здраве хришћанске традиције.”¹⁷ У држави су владали мир и сагласје профаног и сакралног. Озакоњен је и световни и свеукупни духовни живот, и успостављена социјална правда.

Затим, упознајемо принца Стефана Немањића, као оспособљеног ратника, потом храброг војника, а у тежњама и делању борца за мир и разборитог владоаца, ожењеног синовicom византијског цара, Исака II Анђела, принцем Евдокијом. Немања ће се, на Државном сабору у Расу (у епископалној цркви Светих апостола Петра и Павла, на Благовести, 25. марта, односно 7. априла, 1196. године), у корист средњег сина, Стефана, одрећи престола. Историчар старије генерације, први српски енциклопедиста, Станоје Станојевић, у својој монографији о првовенчаном српском краљу, даје портрет владара Стефана Немањића: „Од природе даровит и пун урођеног смисла за практичан живот и политику, Стеван је имао очи да види, вољу да научи и способност да употреби и примени оно, што је видео и научио. Стога је он био спреман да одговори дужностима...”¹⁸

Пратећи сегмент изложбе о владавини великог жупана Стефана, упознајемо се и са искушењима младе српске државе. Његов старији брат, владар Зете, Вукан, војно потпомогнут угарским краљем Имреом, или Емериком (1174-1204.), напашће на српског властодршца, „са намером да га протера са престола и врати своја одузета и изгубљена права...”¹⁹ Успех ће бити краткотрајан, јер ће бугарски краљ, Кало-Јован Асен, помоћи будућем пријатељу (Стефанов син,

¹⁴ Остаци утврђења Старог Раса налазе се једанаест километара југозападно од данашњег Новог Пазара. Више о овоме у: М. Благојевић, Србија у доба Немањића: од кнежевине до царства: 1168–1371.: илустрована хроника, Београд 1989, 14.

¹⁵ Исто, 42.

¹⁶ Ј. Глишић, Ко је нама Свети Сава?: каталог-монографија поводом годишње изложбе, посвећене јубилеју осам векова аутокефалности Српске Цркве, Ниш 2019, 24.

¹⁷ Исто.

¹⁸ С. Станојевић, Стеван Првовенчани, Београд 2002, 10.

¹⁹ Исто, 21.

Владислав, ожениће се бугарском принцезом), Стефану Немањићу, да поврати власт. До измирења браће, над моштима оца, приспелим из Хиландара, а посредовањем Светога Саве, доћи ће 1208. године, која ће означити почетак успона владавине жупана Стефана.

Посебан део посвећен је законодавној делатности и истакнутом књижевном раду српског владара. Из редова написаних пером хроничара, биографа и књижевника, Стефана Немањића, сазнајемо и о његовим војничким и државничким успесима, али и о врлинском животу његовог богомудрог оца: из дескрипција његових земаљских и светачких заслуга, као угодника Божијег. Стефан „је први српски писац који негује развијену прозну врсту хришћанског система, учену, реторску хагиографију...“²⁰ Он је „...врстан мислилац и озбиљан и амбициозан књижевник, префињеног лирског стила, обојеног библијским топосом, што ће се најбоље показати у његовом *Животу и подвизима Светог Симеона*, првој српској целовитој биографији, из 1216. године.“²¹ На крају житија (свог јединог књижевног дела), у оквиру похвалне песме своје знаменитом оцу, већ пројављеном светитељу, Светом Симеону Мироточивом, надарени химнограф и песник каже: „Радуј се, господине мој, почетку мој и крају и храниоче мој свети!... Радуј се светлолични цвете, који си се наоружао силом крсном и оружјем непобедним, да браниш своје стадо од вукова!... Радуј се учитељу Новог Завета, којем ниси мојсијевски поучавао, већ си, идући за Павлом, његова учења изврсно усадио у разум наш!... Радуј се лествице која узводиш чеда и људе под небесне кровове и настањујеш на ливади духовној!...“²²

Маркантна тема је и прослављени хришћански град, Ниш – стратешко место, које је за Немањине владавине углавном било под византијском влашћу – који ће за Стефана, као најпре владара, а потом и књижевника, бити нарочито важан. „Намера Стефана Немање да Ниш учини престоницом никада се неће остварити, али ће та амбиција оставити дубок траг у књижевној свести његовог сина наследника...“²³ Стога ће житије Светог Симеона имати и историјски и духовни значај, између осталог и као једно од ретких дела у националној књижевности средњовековља у којима се спомиње Константинов „град славни“²⁴, који Немања накратко осваја, победивши „непријатеље своје као Мојсије Амалика, крст Христов неослабно носећи и њиме победу односећи над непријатељским варварима.“²⁵ У Нишу ће, наставља Стефан Првовенчани, Немања подићи храм „светога и великог мученика Пантелејмона.“²⁶ На месту, на којем је постигао ратничке успехе, Стефан Немања, сада као светитељ Симеон, пројављује своје знамење. Његов син, у опису једног од очевих светитељских подвига, има улогу ратника који војује против надмоћнијег непријатеља, и то у

²⁰ Р. Маринковић, Светородна господа српска: истраживања српске књижевности средњег века, Београд 1998, 9.

²¹ Ј. Глишић, Ко је нама Свети Сава..., 30.

²² Стефан Првовенчани, „Житије Светог Симеона“, у: Сабрана дела, Београд 1999, 97.

²³ Д. Бојовић, „Ниш у књижевном делу Стефана Првовенчаног“, у: Ниш и Византија: зборник радова / I научни скуп, Ниш, 3-5. јуна 2002. [у оквиру прославе] Дани Св. цара Константина и царице Јелене, уредник М. Ракоција, Ниш 2003, 117.

²⁴ Стефан Првовенчани, н. д., 39. У време писања овог дела, 1208. године, Ниш је у саставу државе Стефана Немањића.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто, 43. Више о овоме у: Д. Бојовић, прир., „Црква Светог Пантелејмона у Нишу“, Ниш 2002.

крајевима око Ниша. У таквој ситуацији, њему је потребно молитвено заступништво, пре свега Исуса Христа и Пресвете Богородице, али и Светог Симеона, да одоли непријатељу и поврати територије које је раније изгубио његов отац. Његови непријатељи, у споменутом рату, су бугарски цар Борило и његов зет, грчки цар Хенрих Фландријски, „који је у славном Константиновом граду”²⁷. „Видевши их како непоколебљиво и незадрживо иду, свирепо и неукротљиво, до града по имену Ниш... ти, преподобни господине мој... не презри мољења онога кога заволе и отхрани у часном своме крилу. Не дај на радост непријатељима отачаство твоје, које стече у Господу Богу Сведржитељу. Јер знам, господине мој, да си и по смрти жив и да пред Њим²⁸ стојиш непоколебљиво, у векове. И раније, у своме телу, старао си се о нама, а сада, прешавши на боље, не остави нас! Амин.”²⁹ Из епилога сазнајемо: „И изненада, у поноћ, би вика. И невидљиво расу, Преподобни, непријатеље наше, који су се поставили у убојни ред. И страхом великим обузети, појавом светог господина мојег и, једним знамењем побеђени од њега, побегоше, сасацајући сами себе, један другог. И победа им би међу собом, и до краја се уништише. И отидоше посрамљени у погубељи, у пропасти и срамоти великој.”³⁰

Највећи број сачуваних писаних остварења Стефана Немањића је правног карактера, од којих су нека у вези са његовом задужбинарском делатношћу: „Повеља о пријатељству и трговини с Дубровником” (између 1215. и 1217. године)³¹, „Хиландарска повеља”³², две повеље манастиру Жичи, чији је ктитор (оснивачка повеља, а ни њена каснија верзија, нису сачуване, али су сачувани текстови који су од њих настали, два натписа под кулом, на зидовима Жиче: један на северном, а други на јужном зиду; оба датирају из XIV века)³³ и „Повеља манастиру Свете Богородице на Мљету” (око 1220. године).³⁴

Као задужбинар и дародавац, Стефан Првовенчани приказан је у оквиру аутохтоних целина изложбе, које се односе на манастире Хиландар, Студеницу, Жичу и Пећку Патријаршију. Преузеће улогу покровитеља манастира Хиландара, од свога времешног оца, тада већ монаха Симеона, који је, заједно са својим најмлађим сином, иноком Савом, подигао храм посвећен Ваведењу Пресвете Богородице, прву српску богомољу изван граница матичне државе, и на Светој Гори. „У Србију ће, у току 1198. године, по прилоге од жупана Стефана, одлазити први игуман Хиландара, способни и угледни духовни пастир Методије.”³⁵

Ктиторска права и дужности у вези са првом српском архимандријом³⁶,

²⁷ Стефан Првовенчани, н. д., 81. Прим. аут.: Хенрих Фландријски био је регент (1205-1206), а потом и владар латинског царства (1206-1216), основаног у Цариграду, после заузимања града од крсташа, 1204. године.

²⁸ Прим. аут.: Стефан Првовенчани мисли на Господа Исуса Христа.

²⁹ Стефан Првовенчани, н. д., 83.

³⁰ Исто.

³¹ Љ. Јухас-Георгиевска, предговор, у: Сабрана дела, Стефан Првовенчани, Београд 1999, СП.

³² Л. Мирковић, прев., Списи Светога Саве и Стевана Првовенчаног, Београд 1939, 161-167.

³³ Душан Синдик, „Једна или две жичке повеље?”, Историјски часопис: орган Историског института САН, 14-15, Београд 1963-1965, 309-315.

³⁴ Љ. Јухас-Георгиевска, предговор..., СХIV.

³⁵ Ј. Глишић, Ко је нама Свети Сава..., 50.

³⁶ Од 2004. године Свети Сава је у чину архимандрита, а управљаће Студеницом све до 1215. године.

Богородичиним домом, Студеницом, наследиће од свога оца, те ће ова светиња тако добити статус краљевске лавре, независног манастира у односу на надређену епархију. Побринуће се, заједно са браћом Вуканом и Савом, да, 1208/1209. године, буде завршен живопис, као и главни радови на храму. Краљ Стефан је у Студеници, као монах Симон, и сахрањен, 1225. године. Благословена архимандрија је данас место почивања моштију Светога краља. У диптих светих уписан је као Преподобни монах Симон.³⁷ Црква га прославља 24. септембра по старом, или 7. октобра по новом календару.

Градња манастира Жиче, својеврсног путовође народа на светосавском путу српске државе, отпочета је 1206. године. „Овај благословени Стефан не одошци да постане ктитор и велике Српске Архиепископије, Дома Спасовог у Жичи, опет заједно са својим братом, Светим Савом.“³⁸ Чудесна по лепоти, Жича је у своје време, по спољашњем уређењу, била упоређивана са Светом Софијом у Цариграду. У Жичи ће, 1220. године, Стефан Немањић бити миропомазан на краљевство, као у светоотачкој вери добро утврђени монарх српски. Тада ће Пећкој Патријаршији доделити, као метох, крај око манастира, који „су за своје боравиште често бирали монаси-пустињаци“.³⁹ Из тог разлога ће манастирски комплекс, од његовог каснијег добротвора, српског краља Уроша II Милутина (1253-1351.), бити прозван „Пек Архиепискупова“ (пећина Архиепископа). Отуда потиче његов данашњи назив.

Последњи сегмент изложбе који говори о Стефану Првовенчаном, упознаје нас са кончином земаљског живота првог српског православног краља и појавом новог српског светитеља.⁴⁰ Будући да је са својим братом, Архиепископом Савом, изградио стабилну и јаку, независну српску краљевину, самодршцу Стефану Немањићу остала је још једна неиспуњена жеља, да прими монашки постриг. Само пет година након крунисања, тешко болестан, на одру, мислио је да се она никада неће остварити. Жељно је ишчекивао свога брата и духовника, Преосвећеног Саву, да му испуни жељу. Свети Сава ће стићи касно, али ће потом уследити једно од његових светитељских чуда: „Помоливши се тајно у срцу Богу... Сава положи на срце братово чесну десницу своју и благослови га крсним знаком... И одмах осети како братово срце поче да куца и тело да се загрева и оживљује... Потом га Свети Сава украси светим и анђеоским чином монаштва, и назва га Симон монах место Стефан.“⁴¹

2.1.2. Крунисање првовенчаног православног српског краља

Споменута 1220. година урезана је у колективно памћење српскога народа као година свенародног Сабора у Жичи, на којем је, на Спасовдан, „државним и црквеним првацима, и мноштву присутног народа, представљен први духовни руководитељ независне Српске Цркве, Архиепископ Сава, а потом је он

³⁷ С. Г. М., „Симон – преподобни, монах“, у: Енциклопедија Православља, том 3, Београд 2002, 1746.

³⁸ Ј. Сп. Поповић, „Спомен преподобног оца нашег Симона Монаха, краља Српског Стефана Првовенчаног“, у: Житија светих за месец септембар, Београд 2011, 293.

³⁹ Ј. Глишић, Ко је нама Свети Сава..., 119.

⁴⁰ Исто, 33.

⁴¹ Ј. Сп. Поповић, н. д., 295.

краљевским венцем овенчао првог српског православног монарха, Стефана Првовенчаног”.⁴² Ове године, спомињемо крунисање и као значајан државни и национални јубилеј. „Стефан, по Божјој милости венчани први краљ све српске земље, Диоклитије и Травуније и Далмације и Захумља”, била је званична титула Стефана Првовенчаног.⁴³ Самом чину крунисања, и историјским околностима у вези са њим, посвећен је значајан простор изложбене поставке.

„Доводи се у питање година ... упитно је и од кога је Стефан добио краљевски венац, те како је изгледао чин крунисања и ко је у њему учествовао.”⁴⁴

Сведочанства о крунисању налазимо најпре у делима првих хагиографа, и њихових следбеника, биографа Стефана и Саве Немањића. Осврнућемо се и на доступне латинске изворе, као и на познату домаћу и инострану историографију.

Први биограф Светога Саве, и његов последњи ученик, јеромонах Доментијан Хиландарац,⁴⁵ везује крунисање за споменути сабор у Жичи, за Свету литургију и преосвећеног кир Саву, а претходе му, како он истиче, посланица Светога Саве, послата, преко Епископа Методија, у „град великога Рима” и добијање „светога венца од римске државе”. Његов ученик, Теодосије⁴⁶ (који сам наводи да му је учитељ наложио да преради житије Светога Саве) износи опречну тврдњу, у погледу порекла круне: крунисање је обавио такође Архиепископ Сава, на сабору у Жичи, али не круном из Рима.

Најпознатији састављач житија у Срба, Свети Ава Јустин Поповић (1894-1979), у житију Светога краља, концизно наводи: „Архиепископ помаза свога брата Стефана на краљевство, јер га на православно начин венча за краља и самодршца Српске земље и државе.”⁴⁷ Затим веома сликовито описује новог српског монарха на Сабору у Жичи (фрагменти наведеног описа): „А краљ Стефан... дивљаше се и многим сузама земљу окропљиваше... Он беше нарави кротке... душе богопросвећене... беше истински побожан хришћанин, смирени покајник и човекољубиви дародавац, а мудар и мирољубив владалац.”⁴⁸

Претходник и духовни учитељ Светог Аве Јустина, Свети Владика Николај Велимировић (1881-1956), детаљније описује православно обред крунисања у Жичи (из руке Архиепископа Саве), 1220. године, без икаквог удела Латина. Он ће подсетити и на давнашње настојање Стефаново да добије круну од римског понтифекса, и тиме знатно ојача позицију своје државе и лични углед, чиме је изазвао одлазак Светога Саве у Свету Гору (догађаји се везују за 2017. годину, када је, на захтев српског владара, папска круна стигла, али до крунисања, због споменутог Савиног одласка, или из неког другог разлога, није дошло).⁴⁹ Након помазивања новог краља светим миром, и његовог причешћа у олтару, наводи

⁴² Ј. Глишић, „Значај беседе Светог Саве о правој вери у данашње време“, Свети кнез Лазар, 33/34 (99/100), Београд 2019, 67.

⁴³ М. Кашанин, „Краљ Стефан Првовенчани“, у: Српска књижевност у средњем веку, Београд 1975, 309-315.

⁴⁴ Д. Спасојевић и И. Хренко, Стефан Првовенчани у књижевности и историографији, Краљево 2017, 21.

⁴⁵ Доментијан, Житије Светога Саве, Београд 2001, 247-249. Настало је 40-их/50-их година XIII века.

⁴⁶ Теодосије, н. д., 7. Написано је крајем XIII или почетком XIV века.

⁴⁷ Ј. Сп. Поповић, н. д., 294.

⁴⁸ Исто, 295.

⁴⁹ Свети Николај Жички, Живот Светог Саве, Манастир Подмаине 2016, 121-122.

Свети Владика, Архиепископ Сава објави: „Стефан, краљ свих српских земаља и Приморја.”⁵⁰ Међу онима, истиче Свети Владика, који ће на жичком сабору – изговарајући трократно за Светим Савом *Символ вере*⁵¹ – исповедити православну веру, биће и нови српски краљ.

Завршни део излагања Светог Владике Николаја о жичком крунисању заправо је приказ личности српског краља: „Стефан је без сумње био дубоко побожан човек. Уопште речено, он је био заиста велики човек и поред неких људских грешака, које је он раније или касније починио. Он се због ових својих грешака искрено кајао пред духовним оцем Савом и примио опроштај.”⁵²

Несумњив је заокрет Стефанов у спољњој политици (окретање моћном Римском царству, насталом након освајања и пустошења престонице Византијског царства, Цариграда, 1204. године). Због тога ће за другу супругу одабрати Ану Дандоло, кћер млетачког вицеудужда, Ранијера, и унуку вође крсташког похода на Цариград, дужда Енрика Дандола (поход је изведен под изговором сузбијања ислама). На овоме месту истичемо сведочење млетачког дужда и летописца, Андрије Дандола (1306-1354), који у својој хроници, „*Chronica per extensum descripta*”, износи породично предање да су Стефан и његова жена, која га је „наговорила да се одрече шизме”,⁵³ заједно примили круне од једног кардинала, папског легата. И то је све што из овог извора сазнајемо. Хроничар, који му претходи, познат као архиђакон Тома (1208-1268), век раније, у својој „*Повијести бискупа Салоне и Сплита*” (у оригиналу „*Historia Salonitanorum atque Spalatinorum*”), износи да „је Стефан, 1217. године, послао своје поклицаре папи Хонорију III, и затражио од њега круну. Неименовани папин легат крунисао је Стефана. Место и време чина крунисања нису наведени.”⁵⁴

Скренимо пажњу и на то да треба имати у виду да „нема ниједног документа у ватиканским архивима, или писма из дипломатске кореспонденције, на основу којих би се могло тврдити да је папа имао било какав удео у чину крунисања.”⁵⁵ С друге стране, имамо детаљно описан чин папског крунисања Стефановог савременика и суседа, бугарског краља, Кало-Јована Асена, 1204. године (а таквих примера је, у XIII веку, још неколико).

Домаћа историографија, од Јована Рајића (1726-1801)⁵⁶, преко студије Драгутина Анастасијевића (1877-1950)⁵⁷, до Јована Деретића (1934-2002)⁵⁸ и наших дана, углавном не спори папско крунисање, везујући га за период пре 1220. године (углавном за 2017. годину), а мишљења у вези са поновљеним чином крунисања (1220, тек понегде 1221. године), односно са улогом Светога Саве у

⁵⁰ Свети Николај Жички, н. д., 120.

⁵¹ „Најкраће изложене истине хришћанске вере у вероисповедању Цркве.“ Више о овоме (одакле је цитат и преузет) у: С. Г. М., „Символ вере“, у: Енциклопедија Православља, том 3, Београд 2002, 1740.

⁵² Свети Николај Жички, н. д., 121-122.

⁵³ К. Лиречек, Историја Срба, књ. 1, Политичка историја до 1537. године, Пирот 2004, 169.

⁵⁴ Ј. Глишић, Ко је нама Свети Сава..., 103.

⁵⁵ М. Пејковић и М. Бојић, „Свети Стефан није добио краљевску круну из Рима“, Свети кнез Лазар, 27/28 (93/94), Београд 2017, 59-60.

⁵⁶ Ј. Рајић, Историја словенских народа, књ. 2, Нови Сад 2002.

⁵⁷ Д. Анастасијевић, „Је ли Свети Сава крунисао Првовенчаног?“, Богословље, год. 10, св. 2-3, Београд 1935, 211-213.

⁵⁸ Ј. Деретић, Културна историја Срба: предавања, Београд 2005, 56-57.

њему, су подељена.

Инострана историографија окренута углавном западним изворима, подржава теорију о папском крунисању (које једино и спомиње), но има и другачијих тврдњи. Теодосијеву верзију крунисања прихвата и дословно понавља много каснији западни извор, историчар Мишел ле Кјен (1661-1733). Чешки историчар, Константин Јиречек (1854-1918) наводи да је српски жупан затражио круну од папе, Иноћентија III, одмах после пада Цариграда, пославши му свог заступника, Епископа Методија, но папа круну ипак није послао, због негативне реакције тадашњег мађарског краља, Емерика, којег је раније сам прогласио за краља Србије. Потом износи и верзију о папском крунисању из 1217. године, али наглашава и да „очувана регеста Хонорија III не дају никаквих података о овом крунисању”.⁵⁹ Константин Јиречек говори и о православном обреду из 1220. године, везујући га за Архиепископа Саву, а позивајући се, и на Доментијана, и на Теодосија.⁶⁰

Исти историчар скреће пажњу на једини примарни извор у вези са крунисањем, наводећи одакле га је преузео: „...У регеста унесено је, у марту 1220, само једно писмо Стефаново”, на латинском језику, у којем се Стефан представља као: „Stephanus, dei gratia totius Servie, Dioclie, Tribunie, Dalmatie atque Chlumie rex coronatus.”⁶¹ Из превода закључујемо да је „Стефан, Божијом милошћу, крунисани краљ Србије, Дукље, Травуније, Далмације и Хума”, дакле да је већ крунисани краљ. Превод целокупне садржине писма налазимо у раду двојице савремених истраживача питања крунисања Стефана Првовенчаног, историчара, Милана Бојића, и истраживача-сарадника Института за политичке студије и професора санскрита, Марка Пејковића.⁶² Аутори истичу да краљ Стефан у писму тражи признање своје круне од папе, као и да одговор папе, па тиме ни признање круне, у Србију никада нису стигли.

Разумљиво је да римском понтифексу није могло одговарати јачање православне краљевине на Балкану, тим пре што су српске земље биле окружене државама у којима је преовладавао римокатолички утицај. У исто време, тадашњи угарски краљ, Андрија II Арпадовић (1205-1235), полагао је наследно право на титулу српског краља, те је врло вероватно, како истиче Јиречек, да је римски поглавар, игноришући последње писмо српског краља, желео да избегне сукоб са Угарском. Угарски краљ је, у то време, спремао војску да нападне Србију. Од намере ће одустати захваљујући посети Светога Саве, који ће душу угарског владара покорити православном науком, кроз посвећену молитву, чудотворење и делатну хришћанску љубав.

Споменути истраживачи, Бојић и Пејковић, наводе да је, у периоду од 1199. до 1220. године, Стефан Немањић послао више посланица папи, са жељом да добије круну, и, на тај начин, убрза међународно признавање своје државе, но њихова садржина, као ни евентуални одговори папе на њих, нису сачувани.

У делу изложбе о крунисању, на самом његовом крају, иницирано је важно питање: да ли има основа за тврдњу да је Архиепископ Сава, на сабору у Жичи, 1220. године, крунисао свога брата папском круном? Сагледавајући изнесене

⁵⁹ К. Јиречек, Историја Срба, књ. 1, Политичка историја до 1537. године, Пирот 2004, 169.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Исто.

⁶² М. Пејковић и М. Бојић, н. д., 67-68.

историјске чињенице и узимајући у обзир животни пут првог српског духовног руководиоца, тешко је поверовати да је познати атонски подвижник и босоноги молитвеник, потоњи светитељ, Сава, зарад политичког прагматизма и земаљског благовања, могао за своје отачаство затражити круну од Рима, са Запада. Тај скромни архијереј, чијем су се смирењу, дарежљивости и побожности дивили и иноверни, којима је шчедро помагао, давно је, још као седамнаестогодишњи принц, напустио живот на владарском двору, одрекавши се свих привилегија и материјалног благостања. Закорачивши у подвиг да своме отачаству подари националну цркву у народној држави, он је свесно изабрао Исток, а не Запад. Сава Немањић, одлази у седиште канонске Цариградске Патријаршије у избеглиштву, у Никеју, да измоли од византијског цара и васељенског патријарха независност Српске цркве и црквене организације. Намеће се, стога, питање зашто би се првоназначени српски архиепископ одрекао независности Цркве, коју тек што је остварио, и затражио круну од Рима, што је значило и признавање римског папе за врховног духовног поглавара? Зашто би осведочени учитељ православне науке – који је оградао своје отачаство византијском легислативом, ослонивши у свему живот народа и клира на традицију коју баштини Православље – прихватио учење, против којег се, следећи светлосарне стопе свога оца, борио и јавно изјаснио Беседом о правој вери, на истом сабору, на којем је крунисао свога брата? Зар прихватање таквога, зловернога учења,⁶³ не би значило одрицање једнога светилника православне вере, највећег српског светитеља, од истине, од себе самога и свега што је за отачаство за црноризачког живота учинио?

Одговоре на ова и слична питања остављамо личном расуђивању, али и суду нове, будуће историографије.

* * *

Овим делом изложбе, усмерена је пажња на значајан период националне, културне и духовне историје српскога народа: на период рађања међународно признате, и на Балкану моћне српске државе, прве православне краљевине на простору уједињених српских земаља.

Закључак

Универзитетска библиотека у Нишу данас следи за веома запажену образовно-културну установу. Домети и доприноси њеног деловања, у области дисеминације знања и пружања информација, превазилазе оквире библиотечких система академског типа. Важну област деловања Библиотеке, у оквиру њене културно-просветне делатности, чине велике годишње изложбе посвећене значајним јубилејима и датумима из локалне и националне историје, духовности и културе. Овим активностима, Библиотека утиче на развој позитивних трендова у образовању и информисању корисника свих генерација, преузимајући на себе одговорну улогу чувара и промотера локалних и националних вредности.

Резултати активног учествовања нишке универзитетске библиотеке у

⁶³ Свети Сава у Беседи о правој вери за сва јеретичка учења каже да су „кукољ зле вере“. Више о овоме у: Свети Сава, Беседа о правој вери (према Доментијану), Горњи Милановац 2015, 25.

едукацији и презентовању садржаја од општег значаја, које постижу њени запослени већ више од пола века, сврставају ову установу у ред значајних просветно-културних центара, не само у средини у којој делује, већ и на ширем, националном простору.

Литература

- Анастасијевић, Драгутин. „Је ли Свети Сава крунисао Првовенчаног?“. Богословље, год. 10, св. 2-3, Београд 1935. 211-312.
- Благојевић, Милош. Србија у доба Немањића: од кнежевине до царства: 1168-1371: илустрована хроника. Београд 1989.
- Божовић, Гојко. „Јавне библиотеке: јавни сервис, културни центар и промоција читања“. У: Библиотеке у културном животу Србије. Краљево 2018. 17-27.
- Бојовић, Драгиша. „Ниш у књижевном делу Стефана Првовенчаног“. У: Ниш и Византија I. Ниш 2003. 117-124.
- Глишић, Јелена. Задовољство је у давању: из историје Универзитетске библиотеке „Никола Тесла“ у Нишу. Ниш 2017.
- Иста. „Значај беседе Светог Саве о правој вери у данашње време“. Свети кнез Лазар, 33/34 (99/100), Београд 2019, 64-102.
- Иста. Ко је нама Свети Сава?: каталог-монографија поводом годишње изложбе, посвећене јубилеју осам векова аутокефалности Српске Цркве. Ниш 2019.
- Иста. „Универзитетска библиотека `Никола Тесла` – допринос културно-просветном животу Ниша“. Пешчаник: часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, 16, Ниш 2018. 225-242.
- Деретић, Јован. Културна историја Срба: предавања. Београд 2005.
- Доментијан. Житије Светог Саве. Београд 2001.
- „Закон о библиотечко-информационој делатности“. Службени гласник Републике Србије, 52, Београд 2011.
- Јиречек, Константин. Историја Срба. Књ. 1, Политичка историја до 1537. године. Пирот 2004.
- Кашанин, Милан. „Краљ Стефан Првовенчани“. У: Српска књижевност у средњем веку. Београд 1975, 309-315.
- Ковачевић, Кристина. „Креативне радионице, промоције и изложбе у школским библиотекама као видови развијања читалачких навика код ученика основних школа“. Библиотекар: часопис за теорију и праксу библиотекарства, 2, Београд 2019, 89-106.
- Лакићевић, Драган (ур.). Мисли Преподобног Оца Јустина Ћелијског. Торонто 2010.
- Маринковић, Радмила. Светородна господа српска: истраживања српске књижевности средњег века. Београд 1998, 7-10.
- Мирковић, Лазар (прев.). Списи Светог Саве и Стевана Првовенчаног. Београд 1939.
- Митрић, Марина. „Универзитетска библиотека "Никола Тесла" у Нишу“. Гласник Народне библиотеке Србије, 7, Београд 2005, 211-225.
- Николај Жички, Свети. Живот Светог Саве. Манастир Подмаине 2016.
- Николић, Радојко. „Књига – најдубљи и најумнији лик човека“. Глас библиотеке, 1, Чачак 1988, 3-4.
- Новаковић, Стојан (прир.). Законски споменици српских држава средњег века. Београд 1912.
- Пејковић, Марко, и Милан Бојић. „Свети Стефан Првовенчани није добио краљевску круну из Рима“. Свети кнез Лазар, 27/28 (93/94), Београд 2017, 59-79.

- Поповић, Јустин Сп. „Житије преподобног и богоносног оца нашег Саве, првог Архиепископа Српског”. У: Житија светих за месец јануар. Уредник Јустин Сп. Поповић. Београд 2011, 274-370.
- Поповић, Јустин Сп. „Спомен преподобног оца нашег Симона Монаха, краља Српског Стефана Првовенчаног”. У: Житија светих за месец септембар. Уредник Јустин Сп. Поповић. Београд 2011, 292-296.
- Пурковић, Миодраг Ал. Историја Срба: политичка и културна историја Средњег века (до пада Зете 1499). Београд 1997.
- Спасојевић, Данка, и Ивана Хренко. Стефан Првовенчани у књижевности и историографији. Краљево 2017.
- Станојевић, Станоје. Стеван Првовенчани. Београд 2002.
- Стефан Првовенчани. Сабрана дела. Београд 1999.
- Теодосије. Житије Светог Саве. Београд 1990.
- Тодоровић, Весна (прир.). Свети краљ Стефан Првовенчани. Цетиње-Београд 2016.
- Траиловић, Горан. „Сарадња библиотека, архива и музеја”. Читалиште: часопис за теорију и праксу библиотекарства, 22, Панчево 2013, 46-57.
- Ђоровић, Владимир. Историја Срба. Ниш 2005.
- Фајфрић, Жељко. Света лоза Стефана Немање. Шид 1998.
- Црњански, Милош. Свети Сава. Београд 1993.